

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

На правах рукопису

ДУБРАВА Олександр Петрович

ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ
УКРАЇНИ /1917 - 1925 рр./

Спеціальність 07.00.02 - Все-
світня історія

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття науко-
вого ступеня кандидата істори-
чних наук

Київ - 1996

00739512 (R)

Роботу виконано на кафедрі української політики історичного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка.

- Науковий керівник - доктор історичних наук, професор БІЛИК Б.І.
- Офіційні опоненти - доктор історичних наук, професор КРИЖАНІВСЬКИЙ В.П.
кандидат історичних наук ЗАХАРЧУК Б.І.
- Провідна організація - Інститут світової економіки та міжнародних відносин НАН України

Захист відбудеться " 19 " вересня 1996 р.
о 14.00 на засіданні спеціалізованої ученої ради Д.01.01.33 при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка /252655, Київ-ГСП, вул.Мельникова, 36/І/.

З дисертацією можна ознайомитися у Центральній науковій бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Автореферат розіслано " 12 " серпня 1996 р.

Учений секретар
спеціалізованої ученої ради,
кандидат історичних наук, доцент

В.Ю.КРИЖАНІВСЬКИЙ

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ. Протягом багатомісячної історії свого розвитку український народ мав декілька можливостей створити власну державність, які, на жаль, не були реалізованими. І тільки початок 90-х років ХХ століття знаменував собою новий період в житті українців. Він визначився розпадом Радянського Союзу й появою на його місці ряду самостійних держав. 24 серпня 1991 р. набула незалежності Україна. У світовому співтоваристві з'явилася нова незалежна держава, Українська держава. Держава, яка урочисто проголосила про намір будувати своє майбутнє на принципах демократії й поваги до загальновизнаних норм міжнародного права, на принципах позаблоковості, без'ядерного статусу, додержання прав і свобод людини.

У становленні державності новостворених країн важливими стали проблеми їх взаємовідносин з державами-сусідами, вирішення яких необхідно закріпити у відповідних міжнародних домовленостях. Одною з найгостріших проблем стала проблема територіально-прикордонного розмежування.

Зазначена проблема не оминула й Україну. Особливо загострилась вона в середині 90-х років, коли в межах із Україною державами на хвилі економічного спаду, завдяки недалекоглядній політичній демагогії до парламентів були обрані й почали відігравати визначальну роль радикальні сили різного гатунку.

Велике занепокоєння української громади викликають висловлювання й програмні виступи окремих представників політичних партій Російської Федерації, Румунії, Молдови про необхідність перегляду кордонів із Україною за рахунок територіальних поступок з боку останньої. Їхні твердження базуються, як правило, на перекрученні та прямій фальсифікації історії визначення й встановлення міждержавних кордонів за підсумками першої та другої світових війн, ігноруванні Хельсінських домовленостей 1975 р. Тому наукове узагальнення й аналіз процесів територіально-прикордонного визначення України є актуальним, має політичне й практичне значення.

Необхідність дослідження поставленого питання посилюється також і тим, що Україна в минулому набула певного досвіду в розв'язанні завдань щодо формування державних кордонів. Великий інтерес до означеної проблеми викликає в цьому плані діяльність

ЛНБ ім. П. Я. Яворницького
Історико-краєзнавча секція
Київ

урядів Української Народної Республіки, Української Держави, Західно-Української Народної Республіки, Української Соціалістичної Радянської Республіки. Досвід прикордонного визначення в період 1917 - середини 20-х років дозволяє краще усвідомити місце і роль державних кордонів в процесі творення Соборної України й може бути взятим на озброєння в практиці здійснення міждержавних стосунків сьогодення.

Все вищезазначене й визначає актуальність теми даного дослідження.

ОБ'ЄКТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ виступає процес територіального визначення та врегулювання кордонів України з державами-сусідами й республіками Союзу РСР в період 1917 - середини 20-х років.

ПРЕДМЕТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ є законоініціативна, дипломатична та військово-організаційна діяльність українських урядів /національних і радянських/ щодо формування території, встановлення, врегулювання та відстоювання кордонів України.

ПРОБЛЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ є розкриття особливостей формування державних кордонів України в період 1917 - середини 20-х років.

ХРОНОЛОГІЧНІ РАМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ охоплюють початок 1917 р. - середину 20-х років. Вивчення саме цього історичного періоду обґрунтоване рядом положень. По-перше, в зазначені роки найбільш інтенсивно відбувалися процеси державотворення в Україні, пов'язані з утворенням УНР і ЗУНР, їх ліквідацією, виникненням УСРР та входженням її до складу Союзу РСР. По-друге, в межах зазначеного періоду формувалися витоки сучасної української держави з її безпосередніми атрибутами. На рівні міжнародних домовленостей була здійснена спроба юридичного визначення державних кордонів України. По-третє, в 1919 р. та 1925 р. були прийняті закони про внутрішні кордони, відповідно, Російської Федерації та СРСР, в яких визначалися кордони й України. По-четверте, кордони України з середини 20-х років до початку другої світової війни вже суттєво не змінювалися.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ. Вивчення літератури з досліджуваної проблеми дозволило виділити основні її групи, які різняться за змістом, характером та політичною спрямованістю, за часом та місцем публікації тощо.

Першими описали та вдалися до спроби узагальнення процесів державотворення, пов'язаних із формуванням території та визначенням кордонів України в 1917- - середині 20-х років, безпосередні учасники зазначених подій - політичні діячі різних національних урядів новостворюваної держави, роботи яких можна віднести до першої з зазначених груп. На сторінках досить змістовних історичних праць, які за радянських часів друкувалися переважно за межами УСРР /УРСР/, М.Грушевський, В.Винниченко, Д.Дорошенко, К.Левицький, І.Мазепа, С.Петлюра, С.Шелухін, П.Христюк ^{1/} та інші із залученням широкого кола документів з особистих архівів та спогадів мемуарного характеру здійснили перший аналіз зовнішньополітичної діяльності урядів Української Народної Республіки, Української Держави та Західно-Української Народної Республіки, взаємовідносин України з іншими державами, пов'язаних з територіально-прикордонним її визначенням.

До вивчення досліджуваної проблеми звертались політичні діячі Радянської України і РСФРР того часу ^{2/}. Характерною особливістю видань цієї групи видань є вибірковість й фрагментарність у розгляді й аналізі джерел, перекручення й пряма фальсифікація позиції української сторони на переговорах з прикордонних питань.

1/ Грушевський М. Українська самостійність й її історична необхідність // Вибрані праці. - Нью-Йорк, 1960; Винниченко В. Відродження нації. - В 3-х ч. - Київ - Відень, 1920-1921; Дорошенко Д. Історія України, 1917-1923. - Ужгород, 1932; Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918. - В 2-х т. - Львів, 1928; Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. - В 3-х т. - Прага, 1941-1942; Петлюра С. Статті, листи, документи. - Нью-Йорк, 1956; Петлюра С. Вибрані твори і документи. - К., 1994; Шелухін С. Лист до С.Петлюри. Ризький договір. - Париж, 1942. - Ч.2; Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. - В 4-х т. - Відень, 1921-1922. - Т. 1-IV.

2/ Бош Е.Б. Год боротьби. - К., 1990; Лалчинский Г. Перший період Радянської влади на Україні: ЦВКУ та Народний Секретаріат // Літопис революції. № 1928. - №1. - С.160-175; Ленин В.И. Манифест к украинскому народу с ультимативными требованиями к Центральной Раде // Полн. собр. соч. - Т.31. - С.143-145; Петровський Г.І. Вибрані статті і промови. - К., 1978. - С.76-102; Скрипник М. Про кордони УСРР // Статті і промови. - Харків, 1929. - Т.П. - Ч.І. - С.315-330; Троцкий Л.Д. К истории русской революции. - М., 1990.

Загальним недоліком вказаних публікацій є суб'єктивізм в оцінці одних і тих же подій та наведених документів, обумовлений політичною орієнтацією кожного з авторів.

Публікації політичних діячів УНР, ЗУНР, Української Держави і Радянської України цінні не тільки як історіографічна спадщина, але й як багата джерельна база для вивчення проблеми в цілому.

До першої групи публікацій своїм первинним аналізом близькі видання іноземних авторів – свідків відродження української державності досліджуваного періоду. Серед них насамперед слід відмітити публікації колишніх співробітників міністерств закордонних справ Австро-Угорщини й Німеччини – О.Черніна і К.Росса ^{1/}. Зазначимо досить високу оцінку в їхніх працях професійності молоді української дипломатії, цілеспрямованої діяльності українських урядів у відстоюванні територіальної цілісності України.

Другу групу становлять публікації про події зазначеного хронологічного періоду, що побачили світ за радянських часів ^{2/}. Їм притаманна заідеологізованість, апологетика більшовицької внутрішньої та зовнішньої політики, підтасовування фактів під комуністично-партійну концепцію історичного розвитку. Національно-демократична революція в Україні, боротьба за відродження державності, визначення території й кордонів УНР, Української Держави, ЗУНР в них зображується й трактується як контрреволюційний, антирадянський процес, далекий від інтересів українського народу.

Третю групу опублікованих історичних праць, присвячених ок-

1/ Росс К. Доклад начальнику операционного отделения германского восточного фронта о положении дел на Украине в марте 1918 г. // Архив русской революции. - 1921. - №1. - С.288-294; Чернин О. Брест-Литовск / Из мемуаров Оттокара Чернина // Там же. - 1921. - №2. - с.108-132.

2/ Великий Жовтень і Україна. - К., 1987; Лихолат А. Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине. - М., 1948; Симоненко Р.Г. Імперіалістична політика США щодо України в 1917-1918 рр. - К., 1957; Супруненко Н.И. Очерки истории гражданской войны и иностранной интервенции на Украине /1918-1920 гг./ - М., 1960; Українська РСР в період громадянської війни. 1917-1920 рр. - В 3-х т. - К., 1968.

ремим аспектам теми, становлять праці української діаспори. Слід зазначити, що лише в останні роки вони стали відомими вітчизняним українським історикам та широкому загалу читачів.

Серед них насамперед можна відмітити книгу І.Нагаєвського^{1/}, присвячену подіям в Україні за часів Центральної Ради, гетьманату, Директорії УНР. Підготована на основі широкого кола документальних джерел /більшість з яких зберігається в архівах західноєвропейських держав/, книга узагальнює в усій складності та багатоплановості боротьбу за державність України впродовж 1917-1921 рр. Історична концепція автора та оцінки подій здебільшого є протилежними усталеним в українській радянській історіографії.

Близьким за концептуальними підходами до зазначеної праці є й нарис політичної історії першої половини ХХ ст. Т.Гунчака^{2/}, в якому наведено маловідомі документальні матеріали. Їх вивчення дозволило поглибити розкриття досліджуваної теми.

Певний матеріал, близький тематично й проблематично до дисертаційного дослідження, міститься у працях Р.Млиновецького, М.Стахів^{3/}, а також в окремих розділах видань Д.Донцова, А.Жуковського, П.Марчука, Н.Полонської-Василенко, О.Суботельного, С.Шевчука^{4/} та в інших перекладних та репринтних виданнях.

1/ Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. - К., 1993.

2/ Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття / Нариси політичної історії. - К., 1993.

3/ Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань. - Львів, 1994. - Репринт. вид.; Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу /1772-1918/. - Скреттон, 1958; Його ж. Україна проти більшовиків. - Тернопіль, 1992.

4/ Донцов Д. Рік 1918.-Київ.-Торонто, 1954; Жуковський А., Суботельний О. Нарис історії України. - Львів, 1991; Марчук П. Українсько-московська війна /1917-1919/. - Торонто, 1957; Полонська-Василенко Н. Історія України. - В 2-х т. - К., 1993; Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для Галицької землі. 1918 - 1939. - Торонто, 1965.

До наступної групи видань належать праці сучасних істориків та політологів. Однак слід зазначити, що тема територіально-прикордонного визначення до початку 90-х років ученими практично не вивчалася. Вона, за офіційною історіографічною оцінкою радянського періоду, що базувалася на ленінсько-сталінській концепції підходу до історичного процесу, визнавалася не актуальною, не основною, не важливою, другорядною ^{1/}. Лише з розпадом Союзу РСР та проголошенням суверенних держав на його терені питання територіально-прикордонної визначеності актуально постало як політично, так і практично перед новоствореними державами і особливо перед Україною. Саме цим пояснюється підвищений інтерес до цієї важливої теми.

Однією з перших у зазначеному ряді робіт стала монографія українського політолога В.Потульницького ^{2/}. В ній досить широко розглянуто ідейно-теоретичні основи державності України, взаємозв'язок боротьби за державність з вирішенням питання територіальної визначеності.

В низці статей, що побачили світ на початку 90-х років в українських історичних та громадсько-політичних періодичних виданнях ^{3/}, знайшли відображення окремі тематично-змістові та

-
- 1/ Ленін В.І. Лист до робітників і селян України з приводу пере-моги над Денікіним // Повне зібр. тв. - Т.40. - С.41-42; Ста-лин И. Вопросы ленинизма. - М., 1947. - С.45-52.
 - 2/ Потульницький В.А. Історія української політології / Концеп-ції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці. - К., 1992.
 - 3/ Ганжа О., Захарчук Б., Бочко В. Про кордони без претензій // Пам'ятки України. - 1991. - №2. - С.16-18; Ложкін В. "... Кричимо й простягаємо свої мозолясті руки до рідної України" / З історії встановлення кордонів в ... ХХ ст. // Там же. - С.11-15; Нежинский Л.Н. Внешняя политика Советского государ-ства в 1917-1921 годах / Курс на "мировую революцию" или на мирное сосуществование? // История СССР. - 1991. - №6. - С. 3-27; Бочко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: істо-рія та проблеми формування / 1917-1940 рр. // Український історичний журнал. - 1992. - №1. - С.56-77; Верба В. "А хто вчинить супротивне - каратиметься смертю!" // Про початковий етап наступу Росії на державність України // Трибуна. - 1992. №1. - С.6-7; Устинов В.М., Наумов Е.Н. Документи Губеровского архива / США/ о гражданской войне в СССР / 1918-1919 гг. //

хронологічно-територіальні аспекти зазначеної теми.

В опублікованій у 1994 р. монографії О.Ганжі, Б.Захарчука, В.Бочка^{1/} здійснено спробу комплексного розгляду проблеми формування державних кордонів України в ХХ столітті. Позитивно оцінюючи цю публікацію, збагачену змістовними додатками, в яких наведено маловідомі документи з теми дослідження та карти з позначенням кордонів української держави в різні історичні періоди, слід відмітити, що вивчення досить широкого хронологічного відтинку не дозволило однаковою мірою зосередити увагу дослідників на тих чи інших етапах територіально-прикордонного визначення України. Не досить глибоко, на нашу думку, висвітлено питання формування території держави, особливо окремих її регіонів.

Короткий історіографічний огляд, таким чином, дає можливість дійти висновку про те, що попередні дослідники торкалися окремих аспектів даної теми. Проте відсутність спеціальних дисертаційних досліджень з питань формування території України, відстоювання її кордонів, особливо в період найбільш інтенсивного їх встановлення /1917 - середина 20-х років/ свідчить про те, що проблема залишається вивченою ще далеко не повно й потребує подальшої розробки.

З урахуванням стану наукової розробки проблеми сформульовані МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Виходячи з актуальності, наукового, політичного та практичного значення теми, дисертант поставив собі за МЕТУ здійснити на базі вивчених фактологічних матеріалів, особливо положень програм зовнішньополітичної діяльності українських урядів, науковий аналіз вузлових проблем територіальної оформленості України і встановлення її кордонів у 1917 - середині 20-х років.

Отечественные архивы. - 1992. - №1. - С.58-76; Пиріг Р. Перші кроки української радянської дипломатії // Політика і час. - 1992. - №1. - С.15-19; Сергійчук В. Хто не хотів волі Україні / Відносини між Україною і Росією в 1918 році // Молодь України. - 1992. - 2 квітня; Кошиленко М., Кошиленко О. Зовнішня політика Центральної Ради // Політика і час. - 1992. - №11-12. С.68-72 тощо.

^{1/} Бочко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. - К., 1994.

Досягненню поставленої мети підпорядковане вирішення таких основних ЗАВДАНЬ:

- дослідити діяльність урядів України по встановленню кордонів і територіальної оформленості країни в рамках зазначеного періоду у взаємозв'язку з проблемою боротьби за державність;

- проаналізувати, спираючись на дослідження попередників, а також на раніше не вивчені архівні та інші матеріали, ключові етапи територіальної визначеності різних регіонів України;

- вивчити політичну визначеність та практичну діяльність урядів Української Народної Республіки, Української Держави, Української Соціалістичної Радянської Республіки та Української РСР з питань територіального розмежування та оформлення кордонів України, виявити позитивні і негативні моменти в цьому процесі, їх обумовленість;

- розкрити роль Української Національної Ради та урядів Західно-Української Народної Республіки в екзилі, спрямовану на відстоювання території і кордонів ЗУНР в процесі боротьби за державність;

- сформулювати рекомендації українській дипломатії, врахування яких сприятиме розширенню й поглибленню наукових знань про важливі процеси державотворення та територіально-прикордонної визначеності України в 1917 - середині 20-х років;

- дослідити співвідношення позицій різних держав /Антанти, країн Четверного союзу/ до проблеми формування території та встановлення державних кордонів України;

- доповнити уявлення про Україну не як про нібито штучне політичне утворення, що виникло на уламках колишнього СРСР, а як про країну, що має давні корені своєї державності та сформовану протягом тривалого часу державну територію, досить чітко окреслену кордонами.

МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА дисертації базується на законах діалектики та логіки з використанням історико-порівняльного та аналітичного методу, а також спирається на досвід досліджень зарубіжних і вітчизняних учених як сучасного, так і минулого. Зокре-

ма, автор намагався використати універсальні методи дослідження, сформульовані французьким істориком Марком Блоком, українськими діячами М.Грушевським, М.Драгомановим, І.Франком та ін.

В процесі реалізації поставлених завдань одержано НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ, які дисертант виносить на захист. Їх основна суть:

- узагальнено й критично проаналізовано науково-теоретичні розробки учених, що звертались до вивчення досліджуваної проблеми;

- визначено загальне та особливе в діяльності урядів Української Народної Республіки, Української Держави, Західно-Української Народної Республіки, Української Соціалістичної Радянської Республіки та Української РСР по формуванню території держави, визначенню й встановленню її кордонів у досліджуваний період.

Політичне сьогоднішнє Української держави постало перед необхідністю розв'язання ряду проблем щодо її юридичної територіальної визначеності. Спираючись на узагальнення, одержані в процесі аналізу літератури, документів і матеріалів з досліджуваної проблеми, дисертант дійшов ряду наукових результатів, які стануть в пригоді в процесі вирішення зазначених проблем:

1/ завдяки історичним обставинам, політичним рішенням ряду політиків й вердиктам міжнародних організацій, що так, чи інакше впливали на долю України, в її межах у досліджуваний період об'єдналась переважна більшість історичних українських земель, що загалом відповідало етнічному розселенню українців;

2/ національні уряди України робили спроби домогтися визнання держави в зазначених межах світовим співтовариством, але їхня власна нестабільність перешкоджала здійсненню цього складного процесу;

3/ слід наголосити на тому, що з самого початку виникнення й утвердження України як держави, вона ніколи не висувала ніяких територіальних претензій до сусідніх держав, крім пропозицій про справедливе територіально-прикордонне врегулювання, чого не можна сказати про оточення Української держави;

4/ нинішні територіальні претензії до України з боку деяких представників політичних кіл інших держав юридично є безпідстав-

ними через відсутність документально підтверджених причин на їхнє право щодо українських територій, а також через те, що сучасне територіально-прикордонне розмежування в Європі зафіксоване різноманітними угодами, визнане світовим співтовариством й переглядатись в односторонньому порядку не може.

НАУКОВА НОВИЗНА результатів дисертаційного дослідження визначається насамперед тим, що вони конкретизують сучасні уявлення про складні процеси територіального визначення України в період 1917 - середини 20-х років. Наукова новизна притаманна також висновкам та узагальненням, зробленим на основі комплексного порівняльно-історичного вивчення джерел, в яких відбито зміст та особливості діяльності урядів України по встановленню та відстоюванню кордонів держави.

Вперше в історичній літературі вивчено та узагальнено матеріали про зовнішньополітичну діяльність Української Національної Ради та урядів Західно-Української Народної Республіки в екзилі щодо визначення території й кордонів. Новизна переважної частини результатів дисертаційного дослідження значною мірою обумовлена тим, що для їх обґрунтування використані документальні джерела, які донедавна з різних причин не були об'єктом наукового аналізу в історичних працях.

Одержані результати є обґрунтованими й достовірними, оскільки спираються на широку джерельну базу. Крім зазначених вище джерел при підготовці дисертації використані архівні матеріали. В ході дослідження проаналізовано фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України /Ф.І - Всеукраїнський Виконавчий Комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів; Ф.4 - Наркомат іноземних справ УРСР; Ф.1063 - Загальний відділ Генерального Секретаріату УНР; Ф.1065 - Листування Директорії УНР з місцевими органами; Ф.1115 - Українська Центральна Рада; Ф.1216 - Міністерство внутрішніх справ Української Держави; Ф.1429 - Директорія УНР; Ф.2592 - Розпорозені документи про відносини місцевих органів Української Центральної Ради; Ф.3158 - Колекція документів місцевих органів влади; Ф.3696 - Міністерство закордонних справ УНР; Ф.4440 - Українська Національна Рада/, Центрального державного історичного архіву

України у Львові /Ф.146 - Загальний відділ Міністерства закордонних справ ЗУНР; Ф.309 - Наукове товариство ім.Т.Г.Шевченка; Ф.360 - Старосольський В., політичний діяч; Ф.440 - Загальна Українська Рада/; Державного архіву Кримської Автономної Республіки /Ф.150 - Істпарт; Ф.2238 - Центральний Виконавчий комітет Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів Радянської Соціалістичної Республіки Тавриди/; Державного архіву Луганської області /Ф.238 - Лозово-Павлівський виконавчий комітет; Ф.1693 - Марківський волосний революційний комітет/; Державного архіву Львівської області /Ф.129 - Українська Національна Рада/.

Вивчення та узагальнення архівних матеріалів дозволило визначити специфіку діяльності урядів України з питань формування території, встановлення, врегулювання та відстоювання кордонів держави.

Осмісленно загальних принципів територіально-прикордонного визначення України поряд з архівними джерелами сприяли збірки документів про зовнішньополітичну діяльність держави. Вони поділяються на дві групи. До першої належать збірки, які були опубліковані в основному за кордоном і перевидані вже в 90-х роках^{1/}. Цінність цієї групи джерел насамперед становлять невідомі донедавна документи /які подаються без купюр/, вивчення та використання котрих сприяло об'єктивному висвітленню подій.

Другу групу джерел становлять збірки документів, опубліковані в Радянській Україні та СРСР^{2/}. Як правило, ці документи подаються в скороченому вигляді, з виключенням частини оригіналу, неприйнятної для комуністичної ідеології. Матеріали, подані в зазначених збірках, піддавались досить критичному аналізу й вивчалися в порівнянні з іншими джерелами.

Певною мірою використовувалися програмні документи політичних партій, які виникли в Україні на початку ХХ століття^{3/}.

1/ Див., наприк.: Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі. - Філадельфія; Київ; Вашингтон, 1993.

2/ Див., наприк.: Документи зовнішньої політики СРСР. - М., 1957; Гражданская война на Украине. 1918-1920 / Сб. документов и материалов. - В 3-х т. - К., 1967.

3/ Самостійна Україна / Зб. програм українських політичних партій початку ХХ століття. - Тернопіль, 1993.

Для більш повного розкриття теми вивчена також періодична преса періоду 1917 - середини 20-х років. Широко використовувалися статистичні та довідкові матеріали.

При розробці досліджуваної проблеми автор намагався використовувати джерела в комплексі на основі їх аналізу в цілому.

СТРУКТУРА ДИСЕРТАЦІЇ. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, списку джерел і літератури, додатків.

У ВСТУПІ обґрунтовуються актуальність теми, її хронологічні рамки, мета і основні завдання дослідження, аналізується стан наукової розробки і джерелознавча база, наукова новизна і практичне значення дисертації.

У ПЕРШОМУ РОЗДІЛІ - "Проблеми територіальної визначеності за часів Центральної Ради, гетьманату та Директорії УНР" - дисертантом досліджені основні напрями формування території та відстоювання кордонів держави в умовах визвольних змагань українського народу в 1917-1921 рр. Проведене дослідження дозволяє твердити, що перед першою світовою війною визначився основний ареал розселення українців. В дисертації наведено широкий статистичний матеріал щодо розселення українців в Російській імперії. Вони становили 88,2% на Правобережжі /Київська, Подільська і Волинська губернії/, 80,8 - на Лівобережжі /Полтавська, Чернігівська і Харківська губернії/ і 55,2% від загального числа населення на території Херсонської, Катеринославської й Таврійської губерній. На 60% з православною українською населення складалася Холмська губернія ^{I/}.

В дослідженні охарактеризовані принципи розбудови української держави, які були розроблені політичними діячами тогочасся. Практичне вирішення питання по оформленню державних кордонів України взяла на себе Центральна Рада.

Проведене дослідження дає підстави твердити про те, що з тактичних і стратегічних міркувань Центральна Рада в лютому-липні 1917 р. питання про незалежність України не висувала. Ці ж

^{I/} Нова Рада. - 1917. - 8 квітня; Промінь. - 1919. - 25 вересня.

питання обходила і більшість політичних партій новоствореної держави.

В дисертації аналізуються підсумки форумів українців, що відбулися навесні-влітку 1917 р. і які підтримали практичну діяльність Центральної Ради щодо набуття Україною автономії у складі Російської Федерації.

Дисертантом зазначено важливий здобуток молодої української дипломатії у досліджуваній період - здобуття зазначеної автономії. В ході російсько-українських переговорів у Петрограді було визначено територію Української держави в складі п'яти губерній. В цей же час було створено уряд України - Генеральний Секретаріат. Однак, як підкреслено автором, до реальної автономії України було далеко, бо великоросійський уряд намагався перетворити Генеральний Секретаріат на свою філію.

В дисертації наведені численні приклади того, що народні маси українського населення в листах, зверненнях тощо вимагали від Центральної Ради набуття самостійності для української держави або реалізації справжньої автономії. Це підштовхувало лідерів національно-визвольного руху до більш рішучої боротьби за незалежність України.

Після жовтневого перевороту у Петрограді Центральна Рада в своєму Третньому Універсалі проголосила про створення Української Народної Республіки у складі дев'яти губерній. Остаточне вирішення питання про автономію, визначення території та кордонів УНР було намічено здійснити після опитування населення. Складне внутрішньо- та зовнішньополітичне становище молодої держави, деструктивна позиція Росії не дозволили в повному обсязі провести зазначене опитування.

Геополітична ситуація в Європі ніколи не була надто сприятливою для України. Великі західноєвропейські держави, хоч і боялися могутньої Російської імперії, але водночас і потребували її і як гаранта стабільності на Сході, і як джерела сировини та ринку збуту, і, головне, як дипломатичного та воєнного партнера у боротьбі між собою за гегемонію на європейському континенті. А російська дипломатія вміло підтримувала баланс ворогів і друзів.

Тому український "сепаратизм" або не знаходив підтримки /також і через свою слабкість/, або в окремі моменти ненадовго привертав увагу з надією використати його у власних інтересах.

У такій складній історичній ситуації Центральна Рада в Бресті підписала з державами Четверного Союзу мир. Одночасно Україна була визнана рядом держав /в тому числі і Радянською Росією/ незалежною державою. Проте територіальні межі України як окреме питання при цьому не розглядалося. Воно постало безпосередньо практичним за часів гетьмана П.Скоропадського.

Як доводиться в дисертації, успішними були переговори гетьманського уряду з урядом Всевеликого Війська Донського. Визначальним рішенням стала угода про те, що кордони України проходять межами старого губерньського ділення, але в районі Маріуполя українська держава набувала частку земель "в цілях забезпечення єдності адміністративно-господарського управління міста і порту з їх околицями" ^{1/}.

Як свідчать документи, одним з найскладніших було питання про вирішення долі Криму. Українській стороні довелося вдатися до переговорів із Туреччиною. Згодом сторони погодилися на тому, що "Крим з'єднується з Україною на правах автономного краю" ^{2/}.

В зазначеному розділі проаналізовано хід переговорів з Румунією щодо Бессарабії та Білоруською Народною Республікою щодо ряду прикордонних українських і білоруських повітів. На жаль, згоди зі спірних територіальних питань в результаті даних переговорів сторони не дійшли.

Дисертантом підкреслено, що уряди П.Скоропадського не завжди враховували інтереси українського народу. В листопаді 1918 р. в грамоті до українського народу гетьман пропонував Україні місце в складі нової Російської Федерації. Це викликало широку опозицію, яка сформувалася в особі Директорії УНР.

На думку дисертанта, період Директорії УНР з точки зору

1/ ЦДАВО України. Ф.3766. - Оп.І. - Спр.126. - Арк.3-3 зв.

2/ Там же. - Ф.2064. - Оп.3. - Спр.І. - Арк.36.

змагань українського народу за державність та встановлення справедливих кордонів був одним з найбільш скрутних і складних в історії України. Переговори з Радянською Росією та спроби встановлення контактів з державами Антанти виявилися невдалими. Більш того, саме за часів Директорії УНР фактично перестала існувати.

У ДРУГОМУ РОЗДІЛІ - "Відстоювання території й кордонів Західно-Української Республіки Українською Національною Радою та урядом ЗУНР в екзилі" - висвітлюється діяльність західноукраїнських урядів по створенню на теренах Австро-Угорської імперії нової держави - Західно-Української Народної Республіки.

Дисертантом показано, що в підписаному в Бресті мирному договорі в Ст.2 зафіксовано, що між Україною і Польщею існуватимуть "... ті границі, які існували між Австро-Угорською монархією і Росією" ^{1/}. В цілому це були старі кордони, але в таємному додаткові наголошувалося на тому, що Галичині та Буковині надається право об'єднатися в єдиний автономний край ^{2/}.

В березні 1918 р. нарада представників незалежних політичних діячів Галичини у Львові ратифікувала Брестську угоду й висунула вимогу відділити галицькі землі від польських, при цьому забезпечивши їм національну автономію й політичну рівноправність. Висувалися й територіальні вимоги - Холмищина й Підляшшя повинні належати Україні ^{3/}.

В роботі розкрито роль УНРади, утвореної в жовтні 1918 р., яка спираючись на право народів на самовизначення проголосила: "Вся українська етнографічна територія Австро-Угорщини, зокрема Східна Галичина з граничною лінією ріки Сян, з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини, творять одноцілу українську територію: ця українська національна територія уконституюється в Українську Державу" ^{4/}.

1/ ЦДАВО України. Ф.1116. - Оп.1. - Спр.9. - Арк.2.

2/ Там же. - Ф.2592. - Оп.2. Спр.2. - Арк.79-80.

3/ ЦДІА у Львові. Ф.31. - Оп.1. - Спр.72. - Арк.21-22.

4/ Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на Західних землях України - Нью-Йорк; Ванкувер, 1973. - С.16.

1 листопада 1918 р. УНРада при підтримці широких мас розпочала повстання проти урядових кід Австро-Угорщини. Майже в усіх містах і містечках були створені владні структури. 9 листопада утворився перший західноукраїнський уряд - Державний Секретаріат на чолі із К.Левицьким. Кордони новоствореної держави визначалися за етнічним принципом, а територія одержала назву Західно-Українська Народна Республіка. Вона займала площину з населенням понад 6 млн. осіб /71% з яких становили українці/.

Січнева злука 1919 р. лише формально розширила територію України. Як свідчать документи, вказаний акт залишився злукою на папері, а подальший перебіг подій /дипломатичного та військового характеру/ виявив значні розбіжності у напрямках зовнішньополітичної діяльності УНР і ЗУНР /ЗО УНР/.

Автором звернено увагу на те, що уряд Західно-Української Народної Республіки в екзилі відстоював на міжнародних форумах державність західноукраїнських земель, змагався за територіальну визначеність. Але міжнародні обставини, пов'язані насамперед з переділом світу країнами-переможницями, не сприяли вирішенню цих питань.

21 листопада 1921 р. держави Антанти схвалили "Статут Галичини", згідно з яким Польща прийняла мандат на керування територією Галичини. Таким чином, Польща приєднала до себе частину споконвічних українських земель.

В наступні півтора роки уряд ЗУНР в екзилі, УНРада неодноразово зверталася до Ради Амбасадорів з вимогою про надання незалежності Галичині ^{1/}. Постійні намагання в цьому напрямі сприяли деякою мірою більш прихильному ставленню міжнародного співтовариства до Східної Галичини, пом'якшенню у зв'язку із цим й ставлення польської держави до західноукраїнського населення /затвердження "Восводської конституції"/, наданню Галичині хоча і кучої, але територіальної автономії.

Проте прийняте в березні 1923 р. рішення Ради Амбасадорів перекреслило прагнення урядів ЗУНР в екзилі до створення власної держави із чітко окресленими кордонами.

^{1/} ЦДАВС України. Ф.4440. Оп.І. Спр.І. Арк.475.

У ТРЕТЬОМУ РОЗДІЛІ - "Врегулювання кордонів УСРР з Російською Федерацією та в межах СРСР" - розглядається діяльність урядів по формуванню та визначенню кордонів України за радянських часів.

Дисертантом визначено етапи встановлення державних меж УСРР.

Перший був пов'язаний із утвердженням так званої інтернаціоналістської ідеї, що випливала з політичної доктрини Комуністичної партії Росії та її філії - Компартії України. Питання визначення території та кордонів України в рамках федерації було питанням внутрішнім і не обов'язковим для розв'язання. Прийнятий у 1919 р. Закон про кордони закріплював за Україною як і за часів Центральної Ради дев'ять губерній. Чіткого розмежування за етнічним принципом при цьому не передбачалося. Таким чином, питання територіальної визначеності України залишилось відкритим.

Дисертантом звернено увагу на те, що на початку 20-х років в Україні розпочався процес "коренізації". Він охопив і українське населення прикордонних з Україною російських областей. Створювались умови для об'єднання всіх українців в єдину державу. Проте цей процес всіляко гальмувався керівними більшовицькими колами.

Як доведено в дисертації, прийняття постанови ЦВК СРСР /1925 р./ про кордони між союзними республіками провадилося в складних умовах. Якщо з Білорусією вдалося вирішити всі питання на взаємоприйнятних умовах, то з Російською Федерацією все було навпаки. Замість етнічного принципу визначення території й кордонів між республіками російською делегацією були запропоновані менш значущі принципи. Російський шовінізм та упередженість представників Росії сприяли такому розмежуванню Росії та України, за якого до останньої додатково відійшла територія із населенням лише у 278 тис. осіб. Це було у декілька разів менше, ніж передбачалося українським варіантом проекту вирішення зазначеного питання ^{1/}.

Автор стверджує, що в досліджуваний період важливими в зов-

^{1/} ЦДАВО України. Ф.І. - Оп.2. - Спр.1808. - Арх.60, 72; Оп.4. - Спр.1198. - Арх.109.

нішньополітичному плані були зносини УСРР не тільки із Російською Федерацією, але й з іншими республіками СРСР та державами Європи. В зв'язку із цим розкриваються лаштунки переговорів зовнішньополітичних відомств УСРР і БСРР, Радянської України з Польщею й Румунією.

Автор дійшов висновку про те, що кордони України за радянських часів визначалися насамперед волюнтаристськими рішеннями, які витікали з теорії та практики Комуністичної партії.

Оформлення територіальних кордонів України, проведене в середині 20-х років, назавжди відокремило значну частину українського народу, котрий залишився за межами своєї етнічної території.

У ВИСНОВКАХ підбито підсумки дослідження, зроблені узагальнення й сформульовані певні рекомендації для української дипломатії. Найістотнішими з них є такі:

- у визначенні території й кордонів України велику роль відіграла попередня /до 1917 р./ громадсько-політична діяльність краєвих представників українського народу. В програмах і рішеннях створених на початку ХХ ст. політичних партій принципово були визначені кордони самостійної Української держави;

- всі українські уряди Центральної Ради, гетьманату, Директорії УНР в період 1917-1921 рр. провадили наполегливу боротьбу не тільки за збереження своєї території, але й за включення до її складу земель, заселених українцями. Найважливішим було рішення Центральної Ради про розповсюдження своєї влади не на п'ять, як налягав шовіністичний Тимчасовий Уряд Росії, а на дев'ять губерній. В майбутньому завдяки цьому більшовицький уряд СРСР також визнає зазначену територію за Радянською Україною. Територіальність та кордони, таким чином, постають ключовими моментами в досягненні державності кожною країною, в тому числі й Україною;

- як засвідчив досвід боротьби із більшовизмом, для захисту своєї території й охорони її кордонів кожній державі /у досліджуваній період - особливо Україні/ необхідно мати добре підготовлені збройні сили, які могли б дати відсіч будь-якому агресорові, що зазіхав на її територію;

- досвід переговорів із прикордонними до України державами показав, що у вирішенні спірних територіальних питань, пов'язаних із розмежуванням держав, слід використовувати насамперед етнічний принцип, враховувати результати опитування населення зазначених територій або плебісциту тощо. Саме цей принцип закладався в основу переговорів з територіально-прикордонних питань всіма урядами України, але не завжди він поділявся й сприймався представниками інших держав;

- досвід розвитку молодої української держави показав, що неможливо розраховувати на зовнішні сили при створенні національної державності, бо будь-яка інша країна, що "надає допомогу", використовуватиме чужий народ і його територію для забезпечення власних економічних і політичних інтересів. Це переконливо підтвердило укладення Брестського миру та запрошення австро-німецьких військ з метою надання допомоги у боротьбі з більшовиками. Будь-яке звернення до міжнародних організацій й окремих держав за військовою допомогою у вирішенні політичних питань, як засвідчила історія України, може призвести до втрати територіальності новоствореної держави, невизначеності її кордонів, ліквідації її суверенітету;

- досвід діяльності Директорії УНР показав, що не можна припускатися територіальних поступок для досягнення тимчасових політичних цілей. Зазначені територіальні поступки не лише призводять до порушення цілісності держави, але і можуть призвести до порушення її єдиного національного статусу, навіть до закріплення на довгі роки окремих частин держави у складі інших країн;

- радянські уряди України й Росії так і не змогли до кінця вирішити територіальні проблеми своїх державних утворень в інтересах народів. Внаслідок цього мільйони українців залишилися за межами своєї етнічної території.

Підсумки дослідження показують, що Україна пройшла складний шлях у боротьбі за свою державність, визначення території й встановлення її кордонів. Нині Україна - незалежна держава. Враховані уроки історії. І перший Президент незалежної України чітко визначив: "Україна нікому не загрожує. Ми урочисто заприсяг-

лися перед усім світом, що будемо без"ядерною, позаблоковою, нейтральною державою. Але ми хочемо бути державою, здатною захистити свої кордони. І кордони ті будемо визначати ми, а не хтось інший за межами Української держави. І на нашій вільній українській землі ніколи не буде жодного чужоземного вояка. Так само, як український солдат ніколи не ступить на чужу землю із загарбницькою метою!" I/.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ полягає насамперед в тому, що положення та висновки дисертації сприяють подальшому вивченню історії України перших десятиріч ХХ ст. Узагальнений та проаналізований матеріал може бути використаний при підготовці фундаментальних наукових праць та навчально-методичних посібників як з історії України, історії міжнародних відносин та зовнішньої політики, так і з політології, безпосередньо в лекціях та семінарах з вказаних дисциплін, а також в роботі працівників зовнішньополітичних установ.

АПРОБАЦІЯ РОБОТИ. Про результати даного дослідження доповідалося на теоретичних семінарах і щорічних наукових конференціях в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Основні наукові положення і висновки дисертаційного дослідження викладені автором у чотирьох брошурах і статті:

- Врегулювання кордонів Радянської України з іншими республіками Російської Федерації та в межах СРСР /1918 - середина 20-х років/ - Харків, 1992. - 12 с. /0,8 др. арк./.

- Західні кордони в умовах визвольних змагань на Правобережній Україні /1917-1923 рр./ - К., 1993. - 8 с. /0,35 др. арк./.

- Передумови й напрями формування території й кордонів України за часів Центральної Ради, гетьманату та Директорії УНР. - К., 1994. - 14 с. /1,0 др. арк./ /у співавт./.

- Врегулювання кордонів України з іншими республіками Радянської Федерації в умовах громадянської війни та утворення СРСР // Вісник Київськ. ун-ту. - 1994. - Вип.22. - С.94-102 /0,5 др. арк./.

- Західно-Українська Народна Республіка: формування держав-

ності і території. - Харків, 1995. - 20 с. /2,0 др. арк./ /у
єлівавт./.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: державний кордон, територія, зовнішня полі-
тика, територіально-прикордонне розмежування, переговори, дип-
ломатія.

Дубрава А.П. Формирование государственных границ Украины /1917 - 1925 гг./.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 - Всемирная история. - Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. - Киев, 1996.

В диссертации рассматривается деятельность правительства Украинской Народной Республики, Украинского Государства, Западно-Украинской Народной Республики и Советской Украины по определению границ государства в период 1917 - середины 20 -х годов.

Это был период наиболее интенсивных изменений границ Украины с соседними государствами и союзными республиками.

В диссертационном исследовании приведен значительный объем архивных источников, ранее не публиковавшихся.

O.P.Dubrava Forming of State Borders of Ukraine (1917 - mid 1920).

The dissertation is an application for the Degree of Candidate of Science (History), Speciality number - 07.00.02 - the Universal History, Taras Shevchenko National University, City of Kiev, 1996.

This dissertation deals with the activities of governments of Ukrainian People's, Ukrainian State, West-Ukrainian People's Republic and Ukrainian Soviet Republic on forming and determining of the state borders in 1917 - mid 1920.

It was the period of the most intensive demarcation of Ukrainian borders with neighbouring states and Union Republics.

Many of the never published before documents are used in the dissertation.

Підписано до друку 3 серпня 1996 року
Форм. пап. 60x84 1/16
Надруковано різнографом. Ум. др. арк. 0,95
Зам. 188. 1996р. Тираж 100 прим.

Інститут міжнародних відносин

438384

